

مشهد در قاب قدیمی

این تصویر توسط سرپرسی مولزورث سایکس در حدود ۱۰۰ سال پیش برداشته شده است. او جغرافی دان، نویسنده و ژنرالی انگلیسی بود.

بحیی بن سعید حنبلی، مشهور به ابن عالیہ (۶۱۰ق)، روز عید غدیر در مشهد علی (ع) شیعیان اجتماع بزرگی برای زیارت علی (ع) بر پا می کرده اند؛ اجتماعی که با شعائر شیعی و شعارهای فرقه ای تند همراه بود؛ آن سان که غضب معدود حنابلۀ حاضر در منطقه رابرمی انگیزخت.^{۲۱}

ب) کارکردهای عمرانی

کارکرد دیگر زیارت، بی تردید آبادانی مکان است. گفته اند این که زیارت خانه خدا عمره نامیده می شود از آن روست که زائر با زیارت خویش، آبادانی به همراه می آورد.^{۲۲} در فرهنگ اسلامی گسترش فرهنگ زیارت در عمل نیز به توسعه شهری و رونق اقتصادی دامن زده است. برای نمونه، در سال ۲۳۶ قمری که متوکل، خلیفۀ عباسی تصمیم به تخریب مزار امام حسین (ع) گرفت^{۲۳} مردمان زیادی در کربلا گرد آمده بودند و در آنجا بازارهای بزرگی نیز بر پا می شد.^{۲۴} برخی محدثان روایاتی متعدد از امام باقر (ع) نقل کرده اند، با این مضمون که اگر کربلا این قدر که به کوفه نزدیک است، به مدینه نزدیک می بود، زندگی در مدینه رارها می کردیم و ساکن اطراف قبر امام حسین (ع) می شدیم.^{۲۵} ترویج این قبیل روایات به نظر می رسد کوششی در ایجاد مبنایی نظری برای توسعه فرهنگ شهری در اطراف قبر امام حسین (ع) است.

در دوره های متأخر که زیارت مشاهده و مزارات رواج گسترده ای پیدا می کند، به ارزشی فرهنگی بدل می شود یا گاه فراتر از یک امر مستحب، همچون فرد اعلای کار خیر^{۲۶} و حتی هم ردیف با واجبات مذهبی مورد توجه قرار می گیرد^{۲۷} و پایه پای گسترش آن، گردشگری نیز رونق می پذیرد. از جمله آثار مهم تاریخ گردشگری در جهان اسلام، باید کتاب هایی را محسوب کرد که موضوعشان، معرفی مشاهده و زیارتگاه ها در شهرهای مختلف است. گذشته از این، ملاقات عالمان در مکان های زیارتی پدیده ای رایج بوده است و با گسترش فرهنگ زیارت، در مکان های زیارتی مناظرات علمی نیز برگزار می شده است. می توان انتظار برد به تدریج این مکان ها مرکزیت علمی نیز پیدا کردند و زیارت، به پدید آمدن قطب های علمی در بلاد مختلف یاری رساند؛ همچنان که در

بوده اند، گویا مکانی برای قرارها و ملاقات های مذهبی نیز محسوب می شده اند؛ چه، اجتماع گسترده شیعیان در اطراف قبر، پوششی برای فعالان سیاسی پدید می آورده و کوشش های آن ها را از مأموران و مراقبان حکومتی پنهان می داشته است. برای نمونه، یکی از شیعیانی که بنا دارد ناشناس و مخفیانه از دید حکومت وقت، با ناحیه مقدسه ارتباط برقرار کند، با فرستاده ناحیه در حرم امام عسکری (ع) دیدار می کند.^{۱۷} از آن سو، ظاهراً زیارت قبرستان قریش (کاظمین) و زیارت کربلا در پایان عصر غیبت صغری چنان از ویژگی های شیعیان تلقی می شده است که برخی حاکمان، برای شناسایی و دستگیری شیعیان، این زیارتگاه ها را تحت نظر می گرفتند.^{۱۸} شاید از همین رو کوشش می شده است که نماز خواندن در کنار قبر امام حسین (ع) و رفتارهایی از این دست را نقد کنند و با نقل روایاتی، در تضعیف مبنای نظری آن بکوشند.

ظاهراً زیارت قبور اهل بیت (ع)، افزون بر آن که نمودی سیاسی داشته و به نوعی نمایش قدرت شیعه در بسیج توده ها محسوب می شده، روشی در برقراری ارتباط عاطفی میان توده مردم و امامان زنده نیز بوده است. در زیارتنامه ها همواره با نام بری از امامان مختلف بر این معنا تأکید می شود که امامان مختلف از آل محمد (ص)، همگی ادامه یک جریان فکری و سیاسی هستند و از خدا خواسته می شود که قلب فرد را در برابر ایشان خاضع، و محبت و همراهی با ایشان را نصیب وی کند.^{۱۹} بدین سان، زیارت قبور اهل بیت (ع) به تحکیم بنیان های فرمانبری از امام زنده هر عصر نیز مدد می رساند. حتی گاه برخی امامان بر این معنا تأکید کرده اند که زیارت امامان متأخرتر، از حیثی مهم تر است؛ از این حیث که به منزله هم آوایی بیشتر با جریان تفکر امامی، و دوری از فرقه های جدایی گزین است و جز خواص شیعیان، کسی بدان مبادرت نمی ورزد.^{۲۰}

اجتماع گسترده شیعیان روزهای عرفه و عاشورا و نیمۀ شعبان و مانند آن در این زیارتگاه ها، عملاً شرایطی خارج از نظارت حاکمان دولتی و عرصۀ گسترده ای برای ابراز عواطف مذهبی پدید می آورد. برای نمونه، در اواخر سده ششم هجری و در دوران حیات